

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIA ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

5.

A máramarosi verdikttel egyidőre lecsillapodott a hangulat Kárpátalján. Az érdeklődés előterében a háború áll, annál is inkább, mert annak Középeurópa sorsát eldöntő frontszakaszát a ruténség feje fölött, az Erdős-Kárpátok gerincén vívják.

Az orosz betörés idején bebizonyosodott, hogy a pravoszláv agitátorok rosszul számítottak. A ruténség távolról sem fogadta kitörő örömmel a beígért orosz „testvéreket” és ellentétben a galíciai ruszinsággal, a kárpátaljai nép példás nemzethűséggel vállalta a négyéves vérzivatar, mely ezen a területen felbecsülhetetlen anyagi károkat okozott azzal, hogy a férfi korosztályokat behívták katonai szolgálatra, az alföldi munkalehetőségek nagyrészt megszűntek és a hegyvidéki akció a tizes évek kezdetétől semmi eredményt nem mutat fel.

Az amerikai eseményekről alig tud valamit a hazai ruténség. Szabó esperes, az ungvári nemzeti tanács elnöke válasza sem érdekesíti a rutén szeparatista mozgalom Kárpátaljára eljutó értesítéseit és a Wilson akaratából beküldött jegyzéket sztereotíp tiltakozó sürgönnyel intézi el. A Görögkatolikus Szemle 1918 őszén még az ellen is tiltakozik, hogy a ruténséget külön nemzetiségnek „bélyegezzék” és, hogy külön rutén képviselők legyenek. Az 1918 november 5-én Szabó esperes, Gebé és Volosin kanonokok által létrehívott ungvári nemzeti tanács pedig a négy nappal később tartott alakuló ülésen az alábbiakban foglalja össze a rutén követeléseket:¹⁶⁰

1. *Ragaszkodás Magyarország területi integritásához,*
2. *Mindazon jogok követelése, amelyeket Magyarország a nem magyar ajkú népeknek adni szándékozik.*
3. *Görögkatolikus egyházi autonómia,*
4. *Szociálpolitikai reformok, különös tekintettel a Ruténföld gazdasági, művelődési és egészségügyi helyzetére.*

Az összeomlás napjainak magyar kormányzata sokkal előbb átlátta a ruténség elszakítását célzó politikai aknamunka jelentőségét, mint maga a kérdés elsőrendű érdekeltje. Ennek ellenére a történelmi irányítás elsikkad a prevratni kormányok kezén, a magyar belpolitika végzetes fordulata annyira megosztja a nemzet erőit, hogy a forrponton levő nemzetiségi kérdések a magyar államválság mélypontján lekerülnek a napirendről.

A rutén kérdésről viszont 1918 őszén ismételten szó esik és a történelmi körülmények hatása alatt Szabó Oreszt,

¹⁶⁰ V. ö. Darás i. m. 99. l.

rutén kormánybiztos november 29-én megkezdi a rutén önkormányzatról szóló tervezet kidolgozását, mely az 1918. évi X. számú néptörvényben jelenik meg, igaz, nem egészen Szabó Oreszt eredeti elgondolásában. 1918 december 21-én lát napvilágot a rutének közjogi helyzetét tisztázó törvénycikk, mely az autonóm Ruszka Krajna vagy Ruszinszko területét Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros megyékre körvonalazza, míg Zemplén, Sáros, Szepes és Abauj közigazgatási helyzetéről a törvénycikkben nem esik szó. A néptörvény értelmében a kárpátalji középiskolákban bevezetik a rutén nyelv kötelező oktatását, sőt egy Budapesten létesítendő egyetemi tanszékről is tárgyalnak. Lovászy akkori közoktatásügyi miniszter állítólag¹⁶¹ még azt is elrendeli, hogy a rutén görögkatolikus népiskolák első és második osztályában szüntessék meg a magyar nyelv kötelező tanítását.

A rutének méltányolják a hivatalos intézkedéseket, Volosinék 1918 novemberében ismételt hűségnyilatkozatokat tesznek Budapest mellett. Ezidőtájt azonban többirányú propaganda dolgozik már a területen, aminek az a következménye, hogy az ungvári nemzeti tanáccsal szemben két ellentábor is alakul. 1918 november 10-én Brascsajkó Gyula huszti ügyvéd a környéki ukránbarátok kis csoportjával kijelenti, hogy a Kiebben megalakult ukrán kormányhoz és az új ukrán államhoz kívánnak csatlakozni, mire a lembergi ukrán tanács november 13-án kimondja Nyugat-Ukránia megalakulását, melynek déli határai a Tiszánál kezdődnének. Brascsajkó elég merész Budapesten is indokolni elhatározása okait, de a nemzetiségi naggyűlésen 1918 decemberében lehurrogják. Az ukrán tanács aktív műkö-

¹⁶¹ Darás i. m. 100. l.

dése alig néhány hetes, mert a kérdést tulajdonképpen a lengyelek intézik el. Az ukrán népcsoport lengyel és részben orosz fennhatóság alá kerül és ezzel a nagyukrán-állam gondolata két évtizedre el van odázva, hogy Volosin Kárpát-Ukrajnájában néhány hétre újra életre keljen.

Az eperjesi rutén nemzeti tanács alakulásának körülményeit nem ismerjük. Brascsajkó mögött legalább néhány intellektuel áll, az eperjesi tanácsnak egyáltalán nincsenek tömegei és feltehető, hogy a vállalkozó szellemű Beszkid Antal, az eperjesi „Rada” elnöke az első külföldi nyilatkozatok idején teljesen egyedül állott. De még 1919 január 7-én az eperjesi tanácsnak a csehszlovák köztársasághoz való csatlakozása órájában sem tud ötven személynél többet felvonultatni a „történelmi” nyilatkozat alátámasztására. Ez a Beszkid, Zsatkovics után Kárpátalja második kormányzója, nagyképűség terén túltesz Benesen is. 1918 november végén a békekonferencia főtanácsa elé terjeszti a kárpátalji rutének nevében írt deklarációját, mely szerint a „kárpátorosz” nép létérdeke és egységes óhaja a Csehszlovákiával való államközösség.¹⁶² Beszkid a rutén nép kollektív akaratáról beszél, holott ugyanakkor néhány közéleti ember kivételével a ruténség tudomást sem szerzett az eperjesi tanács létezéséről.

A Beszkid-féle rutén deklaráció vegyes hatást váltott ki Genfben. Általában sejtik, hogy Beszkid nyilatkozata a benesi diplomácia újabb sakkhúzása, de ennek ellenére jelentését becsatolják az ügy hivatalos aktái közé, azzal a megjegyzéssel, hogy a rutén kérdés végleges rendezéséig a helyi tanácsok többi vezetőit is meg kell hívni Párizsba. Ennek Benes olyan értelemben tesz eleget, hogy újból Pá-

¹⁶² L. Scrimali i. m. 24. l.

rizsba rendeli Beszkidet, ahol az találkozik Kramárzzsal és az amerikai rutének megbízottjaival, Gárdossal és Zsatkoviccsal. Úgylátszik, hogy a közös tanácskozások sem eredményeznek elegendő pozitívumot, mert 1919 február 13-án megegyeznek abban, hogy Benes ez ügyben ideiglenes memorandumot szerkeszt a békekonferenciához. Az amerikaiak márciusban már Prágában vannak, ahol Masaryk március 10-én a scrantoni egyezmény alapján megállapodik velük a rutén autonómiát illetően. Ez a prágai megegyezés, amire később a rutén autonomista képviselők, kivált Kurtyák, gyakran hivatkoznak, 14 pontban sorolja fel a független ruszin nemzet feltételeit a csehszlovák köztársasággal szemben. Az egyezmény pontjai között szerepel a rutén nemzetgyűlés hatvan napon belüli összehívása, a szlovák-rutén határ rendezése, a rutén közigazgatás és nyelvhasználat kérdése, tehát azok a problémák, melyeknek beváltatlansága miatt Zsatkovic 1921 márciusában elhagyja Ungvárt.

Közben Párizsban tanácstalanok a ruszin kérdés tanulmányozásával megbízott külföldi delegátusok. Beszkid általános rossz benyomást gyakorolt rájuk, Brascsjkó ukrán kísérletének csődjéről részletesen értesültek és épp úgy tudják, hogy a rutének meg vannak elégedve az 1918 december 21-én hozott néptörvénnyel, mely biztosítja számukra a területi, politikai és kulturális autonómiát. Wilsont idegesíti a halogatás. Felszólítja a Budapesten időző amerikai katonai misszió vezetőjét, Goodwyn kapitányt, hogy tárgyaljon a ruszkakrajnai direktórium vezetőivel, ezenkívül tudja meg a ruténföldi közhangulatot és dolgozza fel a terület gazdasági helyzetét egy, a békekonferenciához becsatolandó jegyzék keretében.

Mialatt Goodwyn az illetékes körökkel tárgyal és megállapítja, hogy a ruténség 90 százalékban hű maradt a magyar állameszméhez, Volosinék már 1919 január 1-én Eperjesen megállapodnak a cseh megszállás időpontjában és január 13-án, egynapos késéssel egy olasz-cseh légió megszállja Ungvárt, majd február végéig a Berezova vonaláig Kárpátalja közel egyharmadát, míg a folyón túli rész ideiglenes román megszállás alá kerül. Goodwyn beszámolójának (1919 márc. 8—10) így csak formai jelentősége van, mert a ruszin ügy két külföldi delegátus felszólalása után a csehek javára dől el. Guernier delegátus, későbbi népszövetségi főmegbízott, a trianoni szerződés hírhedt előadója kijelenti, hogy létszükségleteik biztosítására fel kell fegyverezni a „felszabadítandó” államokat, tehát meg kell adni nekik a politikai és gazdasági fejlődés alapkövetelményeit: így a „csehszlovákok” számára is gazdaságpolitikai biztosítékot kell teremteni a Dunavölgyében. Ez Guernier szerint követelően előírja, hogy az új állam határvonalának le kell kanyarodnia magyar néprajzi területre. A nyilatkozat a delegátusok termének ülésén 1921 június 7-én hangozott el és azt a hivatalos lap a következő napon egész terjedelmében közölte.¹⁶³ Seymour fanatikus elődjénél is továbbmegy. Kijelenti, hogy Franciaország és Anglia biztonsága megkívánja, hogy az új köztársaság nemcsak gazdaságilag legyen megszervezve, hanem a védekezés szempontjából is megfelelő határok felett rendelkezzen és ez utóbbiak érdekében végső következményként kimondja a politikai paradoxont: az új államhoz tekintélyes számú német és magyar

¹⁶³ Journal officiel 8. VI. 1921, p. 2570.

tömeget kell csatolni.¹⁶⁴ Seymour első ilyen értelmű nyilatkozata egybeesik Goodwyn érkezésével. Az amerikai kapitány üres padsorok előtt mondja el a békekonferencia egyetlen becsületes jelentését, de már késő. Guernier, akiről később kiderül, hogy már márciusi felszólalása előtt tárgyalt Benessel, teljesen a csehek mellé hangolta a konferenciát. Clemenceau, a számára váratlanul kedvező helyzetben nem késik a döntő intézkedéssel. Wyx ezredes, a budapesti katonai misszió főnöke 1919 március 18-án parancsot kap, hogy a budapesti köztársasági kormánnyal fogadtassa el az új határokat. Wyx jegyzékét 1919 március 20-án veszi át Károlyi és annak az új demarkációs vonalra vonatkozó részét már az ezredes előtt kereken visszautasítja. Az Ántánt másnapra várta Károlyi válaszáat, de ez nem érkezett meg soha. 1919 március 21-én Károlyi Mihály már nem ura a helyzetnek, szabadlábra helyezi Kun Bélát és kitör a proletárdiktatúra, mely Magyarország államjogi tekintélyét megsemmisíti a békekonferencia előtt. Scrimali¹⁶⁵ így ír a tragikus napról: „Károlyi válasza áldatlan és végzetes színpadi jelenet volt, melynek következményei a legnagyobb kárt okozták Magyarországnak”.

A csehek által megszállott kárpátalji területen hónapokon keresztül jognélküli állapot uralkodott. Gioffry rövid időn belül eltávozik és Hénnoque csak március 25-én mondja ki az ostromállapotot az ungi kerületben, mire a „hódítók” zsákmányoló készsége kissé alábbhagy. Május elején Benes érkezettnek látja a központi orosz Rada (Tanács) összehívását, melynek tagjait előzetes jelentések alap-

¹⁶⁴ House et Seymour. Histoire de la Conference de la paix. par les delegués americains, ch. V.

¹⁶⁵ Scrimali i. m. 31. l.

ján Benes, Beszkid és Zsatkovics szemelik ki. Ez az ungvári központi orosz tanács vállalkozott a határok, helyesebben a szlovák-ruszin országhatár pontos megvonására. Mint a húsz év utáni következmények is mutatják, sikertelenül.

A cseh vezetés alatt álló határmegállapító bizottságok működéséről, szlovák és rutén oldalról egyaránt, sok terhelő bizonyítékot jegyez fel a történelem. Szlovák részről a legkirívóbbat Jehlicska¹⁶⁶ említi, az eset egyébként az 1929. évi Tuka-perben is szőnyegre került. Jehlicska elmondja, hogy Hanzalik József, a Tuka-per egyik koronatanuja évekkel később közölte vele, hogy 1919 januárjában a békekonferencián elhatározták egy semleges bizottság kiküldését a kelet-szlovákiai csehszlovák-magyar határ néprajzi felülvizsgálására. Ennek a határvizsgáló bizottságnak legfőbb feladata annak a térképnek ellenőrzése lett volna, amit Benes néhány héttel előbb a konferencia elé terjesztett. Benes — nem tudni milyen jogon — két amerikai polgárt ajánlott a semleges bizottság tagjaiul, akikről nagykésszön derült ki, hogy cseh származásúak.

Hanzalik közli Jehlicskával, hogy a két „semleges” delegátus, Karnezin az amerikai cseh légió kapitánya és Kamev, amerikai egyetemi tanár, 1919 február hó 20-án érkeznek Kassára, innen elindulnak ugyan a határ felé, de közben meggondolják a dolgot és anélkül, hogy kiszállnának a kérdéses területre, a kassai Schalkház-szálló egyik szobájában — jellemzően az egykori cseh diplomáciára, melynek minden fontosabb tárgyalása hotelszobákban zajlott le — megszövegeznek egy jegyzőkönyvet, mely szerint

¹⁶⁶ Jehlicska: Une etape du Calvaire Slovaque Paris 1930, p. 42.

a helyszíni szemle tökéletesen megegyezik a Benes által becsatolt térkép adataival.¹⁶⁷

A szlovák-rutén határ megvonásánál nem kisebb visszaélések történtek. Mielőtt ezeket ismertetőnk, vázoljuk a húsz év multán is rendezetlen kelet-szlovákiai helyzetet.

A szlovák-rutén nyelvhatárt csehszlovák politikai érdekek alapján vonták meg az Ung folyó és a csap—ungvári vasútvonal mentén. A rutén politikusok már az ungmegyei cseh megszállás idején hangoztatták, hogy semilyen körülmények között nem hajlandók lemondani a Szlovákiában élő s a későbbi cseh statisztikák által is 95.000-re becsült szlovákiai ruténségről, melynek néprajzi területe 150 kilométer mélyen húzódik a szlovák-lengyel határ mentén, kezdetben 40, végül 10 kilométer szélességű és amint a néprajzi térképek igazolják, légvonalban Késmárk fölött, a Poprád völgyében esik egybe a lengyel-szlovák határral. Ezért a mindmáig vitás és főleg rendezetlen szlovákiai rutén területért 1920 januárjától 1921 március közepéig, tehát Zsatkovics távozásáig rendkívül élehangú vita és tényleges geopolitikai küzdelem folyik az érdekelt felek között. A kérdés végeredményben csak mint ideiglenes politikai beosztás dől el a fentemlített formában és azt a rutén közéleti férfiak, bármilyen irányzat hívei is voltak, végleges megoldásnak soha nem tekintették. A volt csehszlovák köztársaság berni követsége időnként emlékiratok és válaszjegyzékek formájában értesíti a kárpátalji helyzetről a Népszövetséget és a becsatolt 2. és 6. számú memorandumban érinti a rutén-szlovák nyelvterület jellegét is, melyet az 5. sz. memorandum azzal indokol, hogy egész fejezetet

¹⁶⁷ Erről a páratlan politikai csalásról annakidején a magyar sajtó is megemlékezett. L. Pesti Hírlap, 1929, VII. 27.

szentel a szlovákok magyar uralom alatti „mártíromságának”, azaz nyilvánvalóan bizonyítani igyekezik, hogy az „erőszakos” és „minden eszközzel dolgozó magyarosítás” ezen a területen teljesen elmosta a határvonalakat, azaz a rutén nyelvterület állítólagos megszakadásának egyedüli okozói a magyarok. A tudományos vizsgálat ezzel homlok-egyenest ellenkező tényeket állapít meg, melyeket a cseh politikai körök sajnos sokkal előbb tudtak meg, mint magyar részről s így érthető, hogy az ezirányú adatok nyilvánosságra hozatalát megakadályozták. Legalább is így történt A. Petrov volt pétervári egyetemi tanár gyűjtésével, aki már a világháború előtt, 1907 és 1911 között beható helyszíni tanulmányokat végzett és azok eredményeit a világháború után Prágában, mint cseh állami szolgálatba lépő emigráns kutató, összegezte. Ennek a demografikus gyűjtésnek előmunkálatait 1923-ban „Hogyan jöttek létre az orosz települések a magyar Alföldön és egyáltalán a Kárpátok alatt?” és 1924-ben „A szlovákok és kárpátoroszk nemzetiségi határai maguk között és a magyarokkal a XVIII. században” című, Prágában kiadott néprajzi munkáiban ismertette. Ez utóbbiban, mint arról Nowak¹⁶⁸ is megemlékezik, Petrov kutatásai eredményét egy budapesti levéltárban felfedezett, 1773-ból származó lexikonra¹⁶⁹ alapítja, melynek adatait helyszíni kutatásokkal ellenőrizte. Ez a XVIII. századvégi lexikon, de még inkább Petrov e kérdésben utolsó kiadott munkája¹⁷⁰ igazolják, hogy már

¹⁶⁸ Nowak: Der künstliche Staat, 36. l.

¹⁶⁹ Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populorum una perhibens anno 1773.

¹⁷⁰ Adalékok Szlovákia történelmi néprajzára a XVIII. és XIX. században. (Prispevky k historicke demografie Slovenska v XVIII—XIX. století, Praha, 1928.)

1773-ban rendkívül erős szlovákosítás folyik a keleti nyelvhatár mentén, aminek legfőbb bizonyítéka, hogy 1773 és 1928 között a zempléni összefüggő rutén nyelvterületen belül számtalan szlovák nyelvsziget és szórvány keletkezik, mely a rutén-szlovák nyelvhatár tudományos pontosságú megvonását erősen gátolja. Petrov ezirányú részletes adatait a prágai cseh Tudományos Akadémia beszolgáltatta a belügyminisztériumnak. Innen bizonyára Benes kezéhez kerülhetett ez a magyar-rutén szempontból oly nagyfontosságú gyűjtés. És mi sem természetesebb, hogy Petrov gyűjtése véglegesen eltűnt a cseh külügyér repertoárjában, anélkül, hogy egyetlen részlete napvilágot látott volna.

Az elszlovákosított nyugati ruszin nyelvterület kérdése tehát nem rendeződött és amikor Zsatkovics 1921 februárjában utolsó elkeseredett kísérletet tesz ezirányban, a csehek azzal háritják el egy szlovák-rutén néprajzi bizottság meghívását, hogy az 1920 július 30-ával záruló kárpátalji román megszállás miatt oly súlyos adminisztratív intézkedéseket kell még hosszú ideig foganatosítaniok, hogy a nyugati nyelvhatár kivizsgálásának ügyét ezidőszerint tárgytalannak tartják, annál is inkább, mert a Ruténföld szervesen beletartozik a csehszlovák államközösségbe.

Kárpátalja egyharmadának megszállása után a cseh külpolitika sietett „törvényesíteni” jogtalan intézkedéseit. Megírtuk, milyen körülmények között hívta össze 1919 május 8-ra a központi orosz (rutén) tanácsot, melynek Prágától jóváhagyott tagjai ezen a napon kimondták az „önkéntes csatlakozást.” Ez ügyben Benes 1921 július 4-én jegyzéket¹⁷¹ terjeszt a népszövetség főtitkársága elé, mely-

¹⁷¹ Mémoire concernant la Russie Subcarpathique (Territoire ruthène du sud des Carpathes) 1921 július 4, 39. l.

ben a cseh politika szemszögéből részletesen tárgyalja a két és fél éves cseh megszállás alatt történt intézkedéseket.

1919 augusztusában az autonomista rutének egy csoportja megtagadja a központi tanács „hűségnyilatkozatát” és Bécsben közzétett határozatuk értelmében követelték a Magyarországgal való egyesítést az 1918 december 21-i helyi autonómia (Ruszka-Krajna) alapján.

A magyar delegáció ugyanekkor arról igyekezett meggyőzni a békekonferenciát, hogy a megszállott területeken, kivált a magyar népiség által lakott területen, rendelje el a népszámlálást. Ezt az ajánlatot a párizsi békekonferencia „illetékes” szerve kereken visszautasította. Millerand¹⁷² közli a Szövetséges és Társult Főhatalmak elutasító határozatát, melyben kijelenti, hogy a középeurópai helyzet földrajzi körülményei és a nemzeti törekvések eleve lehetetlenné teszik az elvi határozat megmásítását.

1921 szeptember 10-én a Magyarországi Rutének Politikai Pártja levelet intéz a Népszövetség főtítkárságához, melyre 1921 november 18-án, a berni csehszlovák követésen keresztül a prágai kormányzat hivatalosan válaszol.

Mialatt a népszövetségi főtítkárság körül az emlékiratok és diplomáciai ellenjegyzékek egész sora indul meg, melyekre később visszatérünk, 1913 szept. 10-én létrejön a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a csehszlovák köztársaság között az emlékezetes saint-germaini szerződés, mely közel két évtizedre biztosítja Csehszlovákia létezését. Ennek a szerződésnek 10., 11., 12. és 13. szakasza értelmében „rendezik” Kárpátjának a csehszlovák köztársasághoz való viszonyát.

¹⁷² A. Millerand: Lettre d'envoi adressée a la délégation hongroise au nom du Conseil suprême 1919.

Ennek a történelmi szerződésnek Kárpátaljára vonatkozó szakaszai a következőképp hangzottak:

10. §. Csehszlovákia köteles megszervezni Kárpátalját a Szövetséges és Társult Főhatalmak által kijelölt határok keretében autonóm egység alapján, legszélesebbkörű autonómia keretében, mely összhangban van a csehszlovák állam egységével.

11. § A Ruténföld autonóm Diétát kap. Ez a Diéta fogja gyakorolni a nyelvi, közoktatási, vallási, valamint a helyi közigazgatási és összes más kérdésekre vonatkozó törvényhozási hatalmat, a csehszlovák állam törvényei alapján. A rutén terület kormányzósága a csehszlovák köztársaság elnöke által neveztetik ki és felelős a rutén Diéta előtt.

12. §. Csehszlovákia jóváhagyja, hogy a rutén terület tisztviselői, amennyire ez lehetséges, a terület lakói közül vétetnek.

13. §. Csehszlovákia a rutén területnek igazságos képviseletet biztosít a csehszlovák köztársaság nemzetgyűlésében, ahová a terület képviselői a csehszlovák köztársaság alkotmányának megfelelően választatnak be.

Ezek a szakaszok törvényerőre emelkedtek 1919 november 10-én, miután a prágai törvényhozás 1919 nov. 7-én azokat az alábbi változtatások kíséretében elfogadta (1920. évi 121. tc. 3. §.):

Kárpátalja integráns és oszthatatlan része a csehszlovák köztársaságnak, önkéntes egyesülés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak által 1919 november 10-én Saint-Germaine en Layeben kötött szerződés alapján. Számára a legszélesebb autonómia engedélyeztetett a csehszlovák állam egységével összhangban.

Kárpátaljának Diétája van (Szojm), amely a törvényhozó hatalmat nyelvi közoktatási, vallási, helyi közigazgatási és minden más kérdésben gyakorolja, ahogy azt a köztársaság törvényei előírják.

A kárpátalji Diéta által megszavazott törvények annak fenntartásával, hogy azokat előbb elfogadja és aláírja a köztársaság elnöke, ki lesznek adva egy, a kormányzó által aláírt jegyzékben.

Kárpátalja a csehszlovák köztársaság parlamentjében megfelelő számú képviselővel lesz képviselve.

Kárpátalja élén kormányzó áll, aki a Diétával szemben is felelős.

Kárpátalja tisztviselői, amennyire ez lehetséges, a terület népességéből vétetnek.

Mint Kurtyák 1928-ban megállapítja,¹⁷³ ezek a módosítások határozottan előírják a kormányzó felelősségét, a köztársasági elnök tiltakozási jogát és a prágai parlamentbe behívott képviselők jogviszonyát, akiknek már a saint-germaini szerződés 13. szakaszának záradéka szerint sincs szavazati joguk a Rutén Diéta körébe rendelt ügyekben, de amely felett az alkotmánylevél szótlanul elhalad az autonómia „érdekében”, mely a csehszlovák köztársaság keretében sohasem jött létre.

A saint-germaini szerződés alapján meg kellett volna ejteni a rutén nemzetgyűlés, a Diéta (Szojm) választásait. Erről már 1919 január 8-án az általános Statutum 4. §-a úgy határoz, hogy a rutén Szojm választásai legkésőbb 90 nappal a csehszlovák parlamenti választások után lesznek

¹⁷³ Ivan Kurtyák: Pétition des Ruthènes en Tchecoslovaquie concernant l'autonomie de la Russie subcarpathique, 1928 aug. 21, p. 2.

megtartva. Mivel az Általános Statutum Brejcha ruténföldi cseh adminisztrátor és Hennoque francia tábornok között jött létre, föltétlenül autentikus. Ennek ellenére sem a Statutumot, sem a saint-germaini szerződés idevágó szakaszait nem tartották be, a Diéta húsz év alatt egyetlen alkalommal sem ült össze és amikor 1927-ben Cserny akkori csehszlovák belügyminisztert ez ügyben megkérdezik, kijelenti, hogy nem áll módjában még egy hozzávetőleges időpontot sem mondani, melyen belül a rutén nemzetgyűlést egybehívják.¹⁷⁴

1920 november 29-én a Népszövetség tanácsa határozatot hoz, hogy a Népszövetség főtitkársága záros határidőre gyűjtse össze és terjessze be a Népszövetség tanácsának a kárpátalji rutén területre vonatkozó összes értesüléseket. A Népszövetség főtitkársága ennek értelmében 1921 március 11-én levelet intéz Benes csehszlovák külügyminiszterhez, azzal a kéréssel, hogy amennyire lehet, terjesszen elő részletes bejelentést Kárpátalja jelenlegi helyzetéről. 1921 június 6-án Benes beküldi Kárpátaljáról szóló, 39 oldalas emlékiratát, amit a Népszövetség tanácsa kioszt tagjai között.

Ebben az emlékiratban Benes sorra vette a kárpátalji kérdéseket és azokat a nagycseh politika jellegzetes, elfogult rövidlátásával vázolta fel. Az emlékirat bevezetésében bejelenti, hogy Amerikába az idők folyamán kb. 100 ezer rutén vándorolt ki Kárpátaljáról, holott az errevonatkozó amerikai statisztikák összesen 80.000-et tüntetnek fel és ezeknek is egyrésze a galíciai ruténségből került a tengerentúlra. Magyar Kárpátalja közigazgatási viszonyairól

¹⁷⁴ Rodolfo Mosca: La Ruthénia Ciscarpatica della collonizzazione a l'autonomia, Roma p. 15.

szóló bírálatában kijelenti, hogy az összes köztisztviselők, a magyar közigazgatás idején, magyar nemzetiségűek voltak. Ezt a felelőtlen vádpontot néhány hónapon belül eredeti kimutatásokkal cáfolja a magyarországi rutének második emlékirata, az Informations.¹⁷⁵ Mivel a terület nagy része csak július végén szabadult fel a román megszállás alól, Benes ezzel indokol mindent és ezzel magyarázza, hogy a terület végleges rendezése még folyamatban van. Ellenőrizhetetlen statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy az értelmiségi munkakörök közül a jegyzői karban az ungvári zsupa területén 27 csehszlovák, 8 rutén, 10 magyar, 1 zsidó, a munkácsi zsupában 27 csehszlovák, 29 rutén, 15 magyar, 1 német, a beregszásziban 31 csehszlovák, 21 rutén, 37 magyar, 1 zsidó, a mármarosiban 15 csehszlovák, 17 rutén, 3 magyar, 2 román és 2 zsidó működik. A közoktatás terén míg 1871-ben 353 rutén iskola működik Kárpátalján, addig 1914-ben — Benes szerint — már csak 18 és 1915 után egyetlenegy sem, ahol ruszinul tanítanak.¹⁷⁶ A nyilvánvaló kultúrpolitikai falzumot az Informations szerzői¹⁷⁷ teljes mértékben megcáfolták.

1919 szeptemberétől 1920 júliusáig — írja Benes emlékirata — a román megszállás miatt csak 211 elemi iskolát lehetett felállítani, de egy évvel később már 679 elemi iskola működik Kárpátalja területén 1113 tanítóval. Az elemi iskolák 1921-ben így oszlanak meg e ki-

¹⁷⁵ Informations relatives à l'organisation du territoire des Ruthènes au sud des Carpathes, présentées par les ruthènes émigrés, au secrétaire général de la S. d. N., Genf 1922 I. 12, 15. l.

¹⁷⁶ Benes ezirányú megállapítását a későbbi cseh bizonyítások is megcáfolják.

¹⁷⁷ Hodinka Antal és Illés-Illyasevics József.

mutatás szerint: 511 elemi iskolában ruszin, 32-ben szlovák, 117-ben magyar, 17-ben román és kettőben német a tanítási nyelv. A szociális gondoskodás terén hivatkozik arra, hogy 1921 januárjáig 3000 hadirokkantat helyeztek el különféle kórházakban vagy menhelyeken. Ilyen menhelyeket, melyek elhagyatott gyermekek vagy szervi bajban szenvedők számára készültek, Kárpátalja öt helyén állítottak fel. Ezután a kárpátalji földművelésről és állattenyésztésről számolna be, de semmivel sem tudja indokolni a kárpátalji állatállomány egyharmadára zuhanását s így a terület leg-súlyosabb gazdasági kérdését megkerüli azzal, hogy oldalakon keresztül a szőlő- és gyümölcsstermelés Kárpátalján valóban jelentéktelen lehetőségeiről áradozik. Nem kevésbé áttetsző, hogy a vasúti összeköttetésről, hidakról és „hajózási” lehetőségekről¹⁷⁸ hat oldalon keresztül a szakértő modorán tesz jelentést, míg az autonómia ügyét 3 oldalon intézi el. Ebben hangsúlyozza, hogy a *csehszlovák kormányzat feltétlenül a saint-germaini szerződés második fejezetének 10, 11, 12 és 13 szakaszai alapján áll*, melyek a csehszlovák köztársaság 1920 évi február 29-én megjelent alkotmánylevelében, a Törvények és Rendeletek tára 121. számú gyűjteményében találhatók.

Az 1920. évi február 29-i alkotmánylevelél értelmében a Ruténföldnek számarányának megfelelő képviselői és szenátorai mandátum van fenntartva a csehszlovák köztársaság törvényhozásában.¹⁷⁹ Az előkészítő munkák „a politikai felvilágosítás” terén már megkezdődtek, de a lakosság művelődési hiányai és a felelőtlen agitáció miatt még

¹⁷⁸ Benes i. m. 28—33. l.

¹⁷⁹ Benes 9 képviselői és 4 szenátori mandátumot említ, melyek betöltésére csak 1924-ben kerül sor.

nem sikerült véglegesen lefolytatni azokat. A rutén Diétáról szószerint a következőket mondja: „a kárpátalji rutén Diéta választásai szükségszerűen feltételezik a határok végleges lerögzítését.”

A szlovák-rutén határ végső megvonása viszont — saját bevallása szerint is — „rendkívüli nehézségekbe ütközik, mert a rutén politikai pártok képviselői követelik, hogy az ideiglenes demarkációs vonal sokkal nyugatabbra tolódjék el, azaz kihatározzon egy nagy részt Kelet-szlovákiából.” A határkérdés megoldására a parlament jogosult, mielőtt azonban a szlovákok és ruszinok között egyezmény jönne létre, nem lehet kiírni a Diéta választásait. Az emlékirat befejező részében figyelemreméltó megjegyzést tesz Benes. Kijelenti, hogy a csehszlovák kormányzat szükség esetén még *erőszak árán* is kiemeli Kárpátalja lakóit szellemi kábultságukból és belőlük az emberi méltóságnak megfelelő értelmes embereket alakít, akik képesek lesznek saját országuk kormányzására. Mit jelentett ez a benesi emberi színvonalra emelkedés, mindnyájan tudjuk.

Benes első emlékirata tele van mellébeszéléssel, történelmi tények tudatos ferdítésével, jelentéktelen ügyek felnagyításával. Az egykori cseh külügyminiszter néhány szanatóriummal, kórházzal, műúttal és híddal dicsekszik, de érthetően megfeledkezik az 1920. évi éhínségről, a Ruténföld választójogi kikapcsolásáról, a magyar kormányzat idején alkalmazott rutén tisztviselők százainak elbocsájtásáról, a ruténföldi cseh gyarmatosítás sikeréről és a ruszin kivándorlás lélekszámának rohamos emelkedéséről.

Sajnos, az időrendben következő népszövetségi felirat, a magyarországi rutén politikai párt képviselőinek

1921 szeptember 10-én érkezett levele, melyet Kutkafalvy Miklós, volt kisebbségi államtitkár, a magyarországi rutének politikai pártjának alelnöke, Illés-Ilyasevics József, budapesti egyet. tanár, a párt elnöke s Balogh-Beéry László, a párt titkára jegyeznék, sem szerkezetében, sem mondani-valójában nem felel meg a követelményeknek. Hézagos, inkább elmélkedő, mint dokumentatív, erősen megérzik rajta, hogy a magyarországi ruténség vezetői már két év óta csak íróasztalok mellől szemlélik a rosszcshellagú kárpátalji nép sorsát.

A magyarországi rutén párt levele a saint-germaini szerződés második fejezetének 10., 11., 12. és 13. bekezdését és az első fejezet második, harmadik, hetedik és nyolcadik bekezdését mérlegeli az akkori helyzet szemszögéből. A kiindulási pont tehát kétségkívül helyes, de az egyes pontok nincsenek részletezve, a néhányszavas vázlat pedig nem rendelkezik elég tárgyi bizonyítékkal. A második fejezet 10. bekezdéséhez a magyarországi rutén párt levele megjegyzi, hogy a rutén autonómia két és félévi megszállás után sem jött létre. A 11. bekezdésnél hivatkoznak arra, hogy a kárpátalji Diéta választásai sem történtek meg és erre, Zsatkovics távozása után nincs többé remény. A 12. bekezdés bírálata megállapítja, hogy nemcsak a saint-germaini szerződésben beígért ruszin köztisztviselők helyeit nem töltötték be, hanem még azok kilencven százalékát is elüldözték, akik eddig hivatali állásokban voltak. Négyezer képzett állami tisztviselő helyett 18.000 megfelelő képesítés nélküli idegen özönlött Kárpátaljára.¹⁸⁰ Sajnos, egyik adatot sem bizonyítják statisztikai

¹⁸⁰ Lettre des representants du Parti politique des ruthènes de Hongrie. C. 491. M. 454. 1921. I. p. 7.

tényekkel, erre csak egy évvel később az Informations-ban kerül sor.

A magyarországi rutén párt vezetői kimutatják, hogy az 1920. évi csehszlovák parlamenti választásokat nem terjesztették ki Kárpátaljára (l. 13. bek.) s így Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros népessége, tehát közel 600.000 lélek, két év óta parlamenti képviselő nélkül áll.

Az első fejezet második bekezdésére megjegyzik, hogy az teljesen önkényes megkülönböztetést tesz nemzetiségi alapon a terület lakosai között. A 3. bekezdés kritikájában a jegyzék megállapítja, hogy a hazatérő rutén kivándorlók újból elhagyják szülőföldjüket, ahol nem tudják megtalálni létszükségletüket sem.¹⁸¹ Az 1. fejezet 7. bekezdésére vonatkozólag a levél kijelenti, hogy a területen megmaradt rutén értelmiségnek nem áll módjában a cseh imperializmus ellen védekezni, a következő szakasz pedig arról szól (l. 8. bek.), hogy a cseh kormányzat ahelyett, hogy megkönnyítené a rutén nyelv használatát, egy mesterséges orosz-cseh-rutén keveréknyelvet hoz forgalomba, amit senki sem ért meg, amit a régi tanerők nem tudnak tanítani és a tanulók nem képesek felfogni. A jegyzék hivatkozik (l. 8. bek.) az ungvári Sztáray hagyatékából fenntartott magyar középiskola, a munkácsi és beregszászi magyar középiskolák jogtalan bezárására, majd rámutat arra a tényre, hogy a csehszlovák kormányzat tudatosan törekszik a gör. katolikus és gör. keleti vallások közötti ellentét kiélezésére, minek következtében napirenden vannak a rutén gör. kat. klérus ellen elkövetett atrocitások. Itt megemlékezik az ungvári püspökség birtokában levő sérelmi jegyzékről és a nagylucskai templom-rombolásról,

¹⁸¹ U. o. 8. l.

anélkül, hogy a történetek konkrét felsorolását adná. Végül a magyarországi rutén párt levele az emberi civilizáció nevében figyelmezteti az illetékeseket, hogy vegyék tekintetbe a példátlan visszaéléseket, mert a kétségbeesett ruszin nép már lázongani kezd az elviselhetetlen önkényuralom ellen.

A magyarországi rutén párt levelének alaphibája, hogy általánosságban vázolta a sérelmeket. Az ismertetett levélre adott cseh válaszjegyzék¹⁸² viszont majdnem háromszoros részletességgel parirozza a magyarországi rutének feliratát és a számok „erejével” igyekszik hatást gyakorolni a népszövetségi tanácsra, ami a következmények után ítélve, teljes mértékben sikerült az emlékiratot készítő berni csehszlovák követségnek.

A berni csehszlovák válaszjegyzék 1921 november 18-án érkezett a Népszövetség főtitkárságához. Ez mint az 1923-ig becsatolt cseh emlékiratok általában, az ügyek rendezetlenségét a másfél éves román megszállással indokolja. Itt olvassuk az első 1920. évi ruténföldi cseh statisztikát, mely szerint Kárpátalja földjét 1920-ban 342.914 rutén, 103.939 magyar, 53.515 román, 21.213 csehszlovák, 11.114 német és 85.721 zsidó lakja.¹⁸³ A cseh válaszjegyzék cáfolja a magyarországi rutén pártnak a kárpátalji közhivatalnokokra vonatkozó bejelentését. Szerinte a magyar rezsim idejében 3075 köztisztviselőt, jelenleg pedig 3360-at foglalkoztatnak, akik közül a közigazgatás terén 677, a jogi közigazgatásban 223, a közoktatás terén 1453, a közmunkákban 131 és a szociális gondoskodás terén 27 köz-

¹⁸² Lettre de la legation tchécoslovaque à Bern, p. 12—32, az előbbivel együtt kiadva.

¹⁸³ Lettre de la legation tchl. a Bern, p. 17.

tisztviselő működik, akik nemzetiségek szerint „arányosan” megoszlanak, annak hangsúlyozásával, hogy amíg Kárpát-alja közigazgatási és művelődési viszonyai rendeződnek, a cseh kormányzat kénytelen nagyszámú cseh tisztviselőt kiküldeni Kárpátaljára. A magyarországi ruténpárt által bejelentett régi ruszin tisztviselők kiüldözéséről a cseh jegyzék kijelenti, hogy nem tud, mert még azoknak is, akik megtagadták a hűségnyilatkozat aláírását és eltávoztak, az 1921. évi április 5-iki belügyminiszteri rendelet értelmében megengedték, hogy visszatérhessenek lakóhelyükre ügyeik rendezése végett. Ez a bejelentés egyik legszemérmertlenebb szemfényvesztése a volt cseh külpolitikának, mert ténylegesen az emigrált és kiutasított köztisztviselők illetteiket sohasem rendezték. A berni jegyzék kárpátorosz helyi tájszólásnak mondja a rutén nyelvet és Volosin tankönyveire hivatkozik, amelyekben egyaránt használatosak a nagyorosz, rutén és kisorosz (ukrán) kifejezések.¹⁸⁴ A jegyzék bejelenti, hogy a csehszlovák kormányzat minden erejével azon van, hogy ezt a nyelvi zavart kiküszöbölje, a közoktatásügyi miniszter a kérdés kivizsgálásával megbízta a prágai egyetem és a cseh Tud. Akadémia bölcsészeti kongresszusát, amelyen elhatározták, hogy az első- és másodfokú iskolákban a tanítási nyelv kisorosz legyen, a középiskolákat illetőleg pedig a népi nyelvjárás, kisorosz vagy orosz, a tanítók nyelvtudása szerint.¹⁸⁵ Ebből az érthetetlen határozatból, melyhez a cseh nyelv erőszakos terjesztése is hozzájárult, olyan nyelvi összevisszaság alakult ki, amit csak a következő nemzedékben lehet majd megfélelően orvosolni.

¹⁸⁴ U. o. p. 23.

¹⁸⁵ U. o. p. 23.

1921 júliusában 270 állami, 14 vegyes, 3 közös, 302 görögkatolikus, 33 katolikus, 51 protestáns, 1 zsidó iskola működik, tanítási nyelv szerint 511-ben ruszinul, 32-ben szlovákul, 114-ben magyarul, 17-ben románul, 2-ben németül tartanak.¹⁸⁶ A vallási kérdésre válaszolva a berni jegyzék cáfolja a görögkatolikus és görögkeleti egyházak közötti ellentéteket és kijelenti, hogy a csehszlovák kormányzat ebben a kérdésben teljes semlegességet tanusít. A jegyzék idézi a nagylucskai esetet, igaz, teljesen ferde beállításban. Szerinte amikor a nyolcezer lakosú község egységesen áttért a görögkeleti hitre, maga a kormányzat lépett közbe, hogy a nagylucskai görögkatolikus egyház jogait biztosítsa. Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy úgy a nagylucskai, ungvári és ezidőtájt előforduló egyéb valláspolitikai incidensek hátterében a cseh politika áll, melynek elsőrendű érdeke, hogy a görögkeleti egyház minél jobban megerősödjék.

A magyarországi rutén politikai párt működése igen kényelmetlenül érinti a cseh külpolitikát. Benes attól tart, hogy a Kutkafalvyék által szervezett propaganda állandó magyarán rutén irredentát termel ki Kárpátalján és siet erről a Népszövetséget tájékoztatni. Már a berni választójegyzék hat oldalt szentel a magyarországi rutén propaganda ügyének, az 1922-ben Prágában készült első statisztikai beszámoló¹⁸⁷ pedig nyíltan bevallja, hogy a csehszlovák köztársaság ellen intézett propaganda visszhangra talált a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok körében és „feltűzelte gyűlöletüket az új demokratikus ál-

¹⁸⁶ U. o. p. 24—25.

¹⁸⁷ La Russie Subcarpatique au point de vue de la question des nationalités, c. 56. M. 339. 1922. I. Prague 1922 p. 23.

lam ellen”.¹⁸⁸ Milyen nagy lehet a terület belső forrongása, milyen elemi feszítő erők kavarnak a rutén válság mélyén, ha maguk az elnyomók is elismerik a propaganda erejét és kihatását!

Benesék mindenről pontosan értesülnek. A berni jegyzék utolsó része voltaképpen nem más, mint keresztmetszete és rövid kivonata a budapesti rutén párt másféléves működésének. A népszövetségi tanács innen megtudhatja, hogy Kutkafalvy Miklós volt kisebbségi államtitkár nemcsak hivatalos beadványok keretében harcol a rutén nép ügyéért a nemzetközi fórumokon, hanem azt is, hogy ismeretlen körülmények között még 1921 őszén is tervszerű agitáció folyik a ruszinok között, ennek a politikai csoportnak révén. A cseh jegyzék nem resteli közreadni a rutén irredenta egyik legsikerültebb rölapjának szövegét, melynek példányaival 1921 április elején Beregszászt és környékét elárasztották.

A ruszin ügy történelmi fordulóján nem érdektelen megismerkednünk ezzel a rutén és magyar őslakossághoz intézett keresetlen szavú férfias üzenettel, mely akkor kerül át a határokon túlra, amikor Kárpátalja népét anyagi és szellemi végromlás veszélyezteti, a kezdődő éhínségek a cseh gyarmatosítás és a kommunista agitáció következtében. A beregszászi rölap — nevezzük így — szövege a következőképp hangzik:

„Kedves testvérek, mi a ti Budapesten lakó testvéreitek irunk nektek, innen a magyarok közül ezekben a nehéz időkben, hogy legalább írásbelileg lépjünk érintkezésbe veletek, akik a Kárpátok alatt annyit szenvedtek a

¹⁸⁸ U. o. p. 15.

csehektől és románoktól. Mi fel akarunk benneteket szabadítani ellenségeitek alól. Ne hallgassatok a cseh, román vagy ukrán ágensre, mert ők eladnak benneteket. Mi igaz fiaitok és testvéreitek ez ideig szétszórva éltünk Magyarországon, de most a ti szenvedéstelek egyesített bennünket egyetlen pártban, mely elhatározta, hogy felszabadít benneteket és Magyarországon, a magyar nemzet kebelében előkészít egy boldog életet a magyarországi hűséges rutén nemzet számára”.

A magyarországi rutén politikai párt működéséről 1922 után semmit sem hallunk, úgy, hogy szereplése tulajdonképp 1919 augusztusa és 1921 szeptember 10-ike között zajlik le, az első népszövetségi emlékirattól a Népszövetségi tanácshoz intézett nyílt-levél közzétételéig. A magyarországi rutén pártnak mint a berni jegyzék is jelenti, külön helyisége van Budapesten, a Horánszky utcában, de nincs külön parlamenti képvisellete. A párt képviselő tagjai különböző magyar pártok listáin szerepelnek, a magyarországi rutén párt, mint ilyen, nem belpolitikai tényező, aminek egyenes következménye, hogy bejelentéseikkel nem is foglalkozik érdemlegesen az egyébként is befolyásolt népszövetségi tanács.

1922 őszén a magyarországi rutén irredenta új formát ölt, megalakul az emigráns rutének végrehajtó bizottsága, Hodinka Antal és Illés József vezetésével. Ez a végrehajtó bizottság már 1922 januárjában névlegesen működik, mert 1922 január 18-án nyomtatásban is megjelenik a rutén komité tudományos pontosságú Értesítése, amit ugyanekkor betérjesztenek a népszövetség főtitkári hivatalához. Ez az emlékirat és a reá adott cseh válaszjegyzék már a ruszin politika előjátékának számít, mert időközben kialakul Kárpátalja politikai rétegződése. Megindul a párt-

politikai versengés, felvonulnak az aktivista és autonóm rutén pártok, megjelenik a cseh agrárpárt ruszinszkói frakciója és kezdetét veszi a csehszlovákiai kommunista-párt lázító aknamunkája, melytől eleinte Prága saját érdekeinek támogatását várta.

Ez utóbbi az első évtizedben a szavazatok 30—45 százalékát viszi el Kárpátaljáról. Mindenre magyarázat a nép végtelen kétségbeesése és az a mérhetetlen szociális nyomor, melynek Fábry Zoltán, jeles felvidéki publicista, méltán adja az Éhség legendája elnevezést.¹⁸⁹ Kurtyák is bevallja a nemzetközi politika kezdeti sikereit, de bejósolja a szociálista pártok bukását is, ahogy az 1936 után bekövetkezett. *„A mi népünk — írja 1928-ban¹⁹⁰ — nem kommunista, ha a bolsevista párthoz is tartotta magát, ez azért van, mert az agitátorok hegyeket és csodákat ígértek egy Ukrajnával való egyesülés esetén. Ez a nép elhatározta, hogy nagyorosz, kisorosz, magyar, bármi lesz, hogy segítséget találjon nyomorában. Mindenkiben bízik, kivéve a jelenlegi kormányzatot”.*

Ilyen közhangulatban érkezik a ruténség az autonómista küzdelmek hajnalához.

¹⁸⁹ L. Fábry Zoltán: Az éhség legendája, Kassa 1932, 32. l. Kárpátalja első szociográfiai riportja, amit a kassai cseh ügyészség utolsó sorig elkobzott, mire az író üres lapokkal jelentette meg a füzetet, tiltakozásul a cseh szellemi terror ellen.

¹⁹⁰ Ivan Kurtyák: *Petition des Ruthènes en Tchecoslovaquie concernant l'autonomie de la Russie subcarpatique*, 1928 p. 12.